

ORIGINAL ARTICLE

Analyzing the applicability of folk literature and folklore in society

Fatemeh Jabbari Gharebagh¹, Najmeh Dorri², Saeed Bozorg bigdeli³

۱. MA. Student of Literature at Tarbiat Modares University

۲. Assistant Professor of Literature at Tarbiat Modares University

۳. Assistant Professor of Literature at Tarbiat Modares University

Correspondence:

Dr. Najmeh Dorri

Email: n.dorri@modares.ac.ir

Received: 2023/7/16

Accepted: 2024/3/3

How to cite:

Jabbari Gharebagh, F., Dorri, N., and Bozorg bigdeli, S. (2023). Analyzing the applicability of folk literature and folklore in society, *Journal of Practical Rhetoric and Rhetorical Criticism*, 16 (2) 47-60. (DOI: [org/10.30473/prl.2024.68578.2081](https://doi.org/10.30473/prl.2024.68578.2081))

ABSTRACT

The identity of a society is composed of various elements, one of the most important of which is literature and folk literature. The development of technology and the emergence of new technologies have led to the creation of a global village, affecting and threatening the native literature and culture of each region. This problem has led to a growing distance between people and literature. The present study aims to examine the current state of literature in the lives of Iranian people and to analyze the causes and obstacles to the marginalization of literature in the contemporary period. For this purpose, a semi-structured interview was conducted with 19 trustees, experts, and citizens, and the data were analyzed according to the application of the grounded theory technique, extracting 129 primary codes and 18 categories. Subsequently, these categories were presented within the framework of Strauss and Corbin's axial coding. The central phenomenon identified in this research, due to the concern of the interviewees and its repetition in all interviews, was "the lack of application of literature in people's lives." The reasons given for the decline in the presence of literature in society were "the predominance of the negative aspect of technology," "the lack of a sense of necessity in society", "the weakness of the educational system", "the lack of awareness of the public", and "the diversity and weakness of decision-making institutions in the field of culture.

KEY WORDS

application of literature, culture and folk literature, grounded theory, literature and society.

«مقاله پژوهشی»

واکاوی کاربردی شدن ادبیات عامه در جامعه

فاطمه جباری قره‌باغ^۱، نجمه دری^۲، سعید بزرگ بیگدلی^۳

۱. دانشجوی کارشناسی ارشد زبان و ادبیات فارسی دانشگاه تربیت مدرس
۲. دانشیار دانشگاه تربیت مدرس
۳. دانشیار دانشگاه تربیت مدرس

نویسنده مسئول:

دکتر نجمه دری

رایانامه: n.dorri@modares.ac.ir

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۴/۲۵

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۱۲/۱۳

استناد به این مقاله:

جباری قره‌باغ، فاطمه، دری، نجمه و بزرگ بیگدلی، سعید. (۱۴۰۲). واکاوی کاربردی شدن ادبیات عامه در جامعه. دوفصلنامه علمی بلاغت کاربردی و نقد بلاغی. ۱۶ (۲). ۴۷-۶۰
Doi: 10.30473/prl.2024.68578.2081

چکیده

یکی از مهم‌ترین عناصر هویت هر جامعه‌ای، فرهنگ و ادبیات عامه است. توسعه فناوری و ایجاد دهکده جهانی، در کنار منافع فراوان، باعث آسیب‌هایی نیز شده است. از جمله آن‌ها کمرنگ شدن ادبیات عامه و فرهنگ بومی مناطق و احتمال از بین رفتن آن‌ها است. هدف از پژوهش حاضر، بررسی و تحلیل وضع موجود کاربرد ادبیات عامه در زندگی مردم ایران و واکاوی علل به حاشیه رفتن آن در دوره معاصر است. در این پژوهش با استفاده از نظریه داده‌بنیاد و از طریق مصاحبه، مقوله‌های مرتبط با کاربردی کردن و نقد بلاغی ادبیات عامه استخراج و تحلیل شد. در نتیجه آن، ۱۲۹ کد اولیه و ۱۸ مقوله ظهور یافت. این مقوله‌ها در چارچوب کدگذاری محوری استراوس و کوربین ارائه شد. پدیده محوری، به دلیل دغدغه مصاحبه‌شوندگان و تکرار آن، «کاربردی نبودن ادبیات عامه در زندگی مردم» تعیین شد. از جمله علل کمرنگ شدن حضور ادبیات در جامعه «غلبه جنبه منفی تکنولوژی»، «عدم احساس نیاز در جامعه»، «ضعف نظام آموزشی»، «عدم مخاطب‌شناسی» و «تعدد و ضعف نهادهای تصمیم‌گیر در حوزه فرهنگ» بود. راهبردهایی که در این باره اتخاذ شده بودند؛ گاهی مانند «نهادسازی» و «فرهنگ‌سازی» نتیجه مثبت داشته و گاهی مانند «حذف ادبیات از کنکور» تأثیر منفی بر آن گذاشته‌اند. «فرهنگ منفعل رسانه‌های جمعی» و «عدم همکاری بین بخش‌های گوناگون» از جمله عوامل مداخله‌گری بودند که راهبردها را تحت تأثیر قرار داده‌بودند. زمینه پژوهش نیز: «شرایط اقتصادی»، «شرایط فرهنگی»، «ضعف قوانین» در این حوزه و «اهمیت ذهنی پایین ادبیات در جامعه» بود. مهم‌ترین پیامد فاصله گرفتن از ادبیات عامه «انقطاع بین‌نسلی» و «تقویت فردگرایی» است که به تدریج جامعه را به انزوا خواهد کشاند. در انتها، پیشنهادهایی برای رفع موانع و کاربردی کردن فرهنگ و ادبیات عامه در جامعه ارائه شده است.

واژه‌های کلیدی

ادبیات و جامعه، فرهنگ و ادبیات عامه، کاربردی کردن ادبیات عامه، نقد بلاغی، نظریه داده‌بنیاد.

۱. مقدمه

در دنیای امروز، با وجود پیشرفت فناوری و تغییرات جامعه، ادبیات و بلاغت ادبی همچنان جایگاه خود را در زندگی افراد و جامعه حفظ کرده اند. موضوع اساسی بلاغت که طبقه‌بندی‌ها و زمینه‌های گسترده‌ای را در برمی‌گیرد، بررسی و چگونگی تأثیر اثر ادبی بر مخاطب است. در واقع می‌توان گفت که ویژگی خاص و ذاتی بلاغت «تأثیرگذاری» است (ابراهیمی و همکاران، ۱۳۹۸: ۳۴). ادبیات از مهم‌ترین نموده‌های هنرهای بلاغی است که سعی می‌کند دنیایی زیبا را به تصویر بکشد و به طور کلی به تفکر و خلاقیت انسان‌ها پاسخ می‌دهد. با توجه به اهمیت ادبیات عامه در زندگی روزمره، می‌توان گفت که این رشته هنری به عنوان یکی از عوامل تأثیرگذار در فرهنگ و تمدن هر جامعه، رویکردی جامعه‌شناسانه دارد. ادبیات و به ویژه ادبیات عامه و بلاغت ادبی که در این پژوهش مورد نظر ماست به‌عنوان یک رسانه فرهنگی، می‌تواند به تعامل و ارتباط بین افراد در جامعه کمک کند و نقش مهمی در پایداری و توسعه جوامع بازی کند.

از دیگر نقش‌هایی که ادبیات عامه و بلاغت ادبی در زندگی افراد و جامعه دارند، می‌توان به تأثیر آن در تحلیل و تفسیر مسائل اجتماعی، سیاسی و فرهنگی، تقویت تفکر و خلاقیت، ارتقای سطح فرهنگی، ادبی و بلاغی جامعه، افزایش آگاهی و دانش افراد، و تأثیر مستقیم بر روی ارزش‌ها، باورها و نگرش‌های جامعه اشاره کرد.

به عنوان مثال، خواندن رمان‌ها و داستان‌های مختلف می‌تواند باعث توسعه خلاقیت و تفکر افراد شود و آن‌ها را به دیدگاه‌های جدید و متفاوتی نسبت به مسائل و موضوعات مختلف وادار کند. همچنین، ادبیات عامه می‌تواند برای انتقال ارزش‌ها، باورها و نگرش‌های جامعه به نسل‌های آینده، مورد استفاده قرار گیرد.

در این راستا، یکی از روش‌های بررسی وضعیت کاربردی شدن ادبیات عامه در جامعه، مصاحبه با نخبه‌هاست. با مصاحبه با نخبه‌هایی که در حوزه ادبیات عامه فعالیت دارند، می‌توان به پاسخ به سؤالاتی همچون «آیا ادبیات عامه همچنان در زندگی روزمره افراد و جامعه جایگاه خود را حفظ کرده است؟» و «چه نوعی از ادبیات عامه در جامعه دارای تأثیر بیشتری است؟» و «چگونه می‌توان از ادبیات عامه برای بهبود شرایط جامعه استفاده کرد؟» پاسخ داد.

همچنین، با استفاده از روش نظریه داده‌بنیاد^۱ می‌توان به تحلیل داده‌های جمع‌آوری شده از مصاحبه‌ها پرداخت و نتایج را تفسیر کرد. با تحلیل داده‌های گرفته شده، می‌توان به موضوعاتی همچون نوع ادبیاتی که در جامعه مورد توجه قرار می‌گیرد، کاربردهای ادبیات عامه در زندگی روزمره افراد و تأثیرات ادبیات عامه بر جامعه پرداخت. در این پژوهش منظور از ادبیات عامه هر متنی است که در آن بلاغت ادبی وجود دارد و آشنایی با نقد بلاغی که از افراد درخصوص آن سوال شده است فهم و درک میزان ادبی بودن متن یا فرهنگ مورد نظر است.

نظریه داده‌بنیاد، همانطور که در «ساخت نظریه پایه‌ای: راهنمای عملی از طریق تحلیل کیفی» نوشته کتی چارمز بیان شده است (چارمز، ۲۰۱۴)، پارچوبی مفید را برای کاوش در کاربرد ادبیات عامه و فولکلور در جامعه فراهم می‌کند. با تأکید بر اهمیت استدلال استقرایی و تجزیه و تحلیل دقیق داده‌ها، نظریه زمینه‌ای می‌تواند به محققان کمک کند تا معانی و الگوهای رفتاری مرتبط با استفاده از ادبیات عامه در زندگی مردم را کشف کنند. از طریق فرایندهایی مانند جمع‌آوری داده‌ها، کدگذاری و طبقه‌بندی، نظریه داده‌بنیاد می‌تواند محققان را قادر به شناسایی مضامین مشترک و ایجاد درک عمیق‌تر از چگونگی و چرایی تعامل مردم با ادبیات عامه در زمینه‌های مختلف کند.

هدف متعالی ادبیات عامه، تجلی فرهنگ، هنر، تمدن و میراث فکری اقوام گذشته است. از این حیث، ادبیات عامه، بازتاب اندیشه، آرزوها و آرمان‌های یک قوم در مسیر تاریخ پرفراز و نشیبشان است. ادبیات عامه برانگیزاننده احساسات و عواطف انسانی است؛ از این رو، زبان ادبی با بیان غیرمستقیم و تأثیرگذار خود در آگاهی بخشی و بیداری وجدان‌های خفته و تأثیر بر روح و روان پیچیده انسان‌ها به جای هر چیز دیگر کارایی دارد. ادبیات غنی و کهن‌سال فارسی، با چنین کارکردهایی، امروزه می‌تواند در تعالی انسانی و فرهنگی جامعه ایران در هر حال نقشی مؤثر داشته باشد (ذوالفقاری، ۱۳۸۸: ۴۸).

دنیای امروز با سرعت درحال تحول و پیشرفت است. هر اجتماعی که بتواند خود را با این سرعت همراه کند، در راه رسیدن به اهداف خود پیروز خواهد بود. فرهنگ جوامع نیز با شتاب در حال تغییر است و آداب و رسوم و سنت‌های گذشته به مرور زمان به دست فراموشی سپرده می‌شوند. سبک پوشش مردم تغییر می‌کند و لباس‌های سنتی و قدیمی نمی‌پوشند، تنوع غذایی‌شان تغییر می‌کند و خوردنی‌های جدید و زود حاصل را به غذاهای

اصیل و قدیمی ترجیح می‌دهند. مادران کمتری برای فرزندان‌شان لالایی می‌خوانند؛ بازی‌های رایانه‌ای، جایگزین بازی‌های سنتی شده‌است و ادبیات عامه کم‌کم در زندگی مردم به حاشیه رفته است. کودکان به جای اینکه دورهم جمع شوند و سرگرمی‌های گروهی را تجربه کنند تا راه و رسم زندگی را از خلال بازی‌ها یاد بگیرند، به سراغ بازی‌های انفرادی یا گروهی رایانه‌ای می‌روند و روز به روز از دنیای واقعی و تعاملات اجتماعی دورتر می‌شوند. کتاب‌خوانی و قصه‌گویی جایگاه خود را از دست داده است و حتی پویانمایی‌ها و فیلم‌ها نیز از درون‌مایه‌های فرهنگی و آداب و رسوم ارزشمند و باورهای مردم تهی شده‌اند. عروسک‌های ساخته دست مادر بزرگ‌ها و پدربزرگ‌ها جای خود را به عروسک‌هایی پر زرق و برق داده‌اند که بیشتر رنگ و بوی فرهنگ غیرایرانی دارد و در مجسمه‌های کنار خیابان‌ها و معابر عمومی، حضور قهرمانان افسانه‌ای و اسطوره‌های پهلوانی ایرانی کمتر به چشم می‌خورد.

حتی لوازم‌التحریر و ظروف و وسایل کودکان و نوجوانان نیز به ندرت داستان‌ها و افسانه‌های اصیل ایرانی را یادآور می‌شوند. در چنین فضایی، نیاز به بازآفرینی و بازگردانی فرهنگ و ادبیات عامه در زندگی مردم وظیفه‌ای مهم است که متأسفانه تاکنون کمتر به آن پرداخته شده است. گنجینه غنی و اصیل فرهنگ و ادبیات فارسی، به‌ویژه فرهنگ و ادبیات عامه منبعی بسیار ارزشمند است. این گنجینه سرشار، که ابتدا به‌صورت شفاهی در بین مردم رواج داشت، کم‌کم به ادبیات رسمی راه پیدا کرد. مهم‌ترین و تأثیرگذارترین بخش‌های فرهنگ و ادبیات عامه، قصه‌ها و افسانه‌ها هستند که به علت جذابیت خاص، در ذهن و ضمیر مردم ماندگار شده‌اند. قصه‌گویی و داستان‌پردازی در حوزه متون منثور که اغلب قصه‌گویان و راویان آن را اجرا می‌کردند، بیشتر مورد توجه بوده‌است.

برخی از زمینه‌هایی که می‌شود با توجه به فرهنگ و ادبیات عامه، به آن‌ها پرداخت عبارتند از: ۱. در حوزه بازی‌ها: بازی‌وارسازی^۲، ساخت بازی رایانه‌ای براساس داستان‌های جذاب و هیجان‌انگیز در ادبیات عامه، طراحی بازی فکری براساس داستان‌ها؛ ۲. در حوزه لوازم التحریر و کتاب‌ها و لوازم کمک آموزشی: طراحی شخصیت‌های مهم و برجسته در ادبیات عامه و استفاده از آن‌ها بر روی کیف و جامدادی و سایر لوازم التحریر کودکان؛ ۳. در حوزه ساخت عروسک: طراحی و ساخت عروسک شخصیت‌های تپیک و برجسته در ادبیات عامه؛ ۴. طراحی

پوشاک: طراحی لباس بر اساس لباس شخصیت‌های داستانی یا دارای تصاویری از صحنه‌های داستان‌ها.

با ظهور و گسترش بی‌حدوحد فناوری و ایجاد دهکده جهانی، فرهنگ و ادبیات عامه هر ملتی، آماج حمله و تضعیف قرار گرفته و نوعی از ارزش‌ها و آداب و رسوم غربی در این دهکده در حال شکل‌گیری و توسعه است؛ به گونه‌ای که در مدتی کوتاه، شاهد رواج این فرهنگ در بیشتر کشورها خواهیم بود. بنابراین، محافظت از فرهنگ و ادبیات عامه اصیل ایرانی، امری لازم و غیرقابل انکار است و می‌بایست تدابیر مؤثری در این باره اندیشید. در این پژوهش با طرح این پرسش که ادبیات عامه و توجه به حوزه بلاغت ادبی در این آثار تا چه حد در زندگی امروزی مردم حضور دارد به واکاوی زمینه‌ها و موانع این حضور پرداخته و پیشنهادهایی برای بهبود وضعیت موجود داده می‌شود.

۲. پیشینه پژوهش

در زمینه کاربردی کردن ادبیات عامه در زندگی مردم، پژوهش‌هایی صورت گرفته است که آثار مرتبط با این پژوهش در اینجا معرفی می‌شوند:

بخشی از پیشینه بررسی شده، کتاب‌هایی هستند که به بازنویسی قصه‌های کهن و عامه پرداخته‌اند و از این طریق آن‌ها را برای استفاده در جامعه امروز به گونه‌ای که متناسب با نیازهای مردم باشد، عرضه کرده‌اند. مهم‌ترین آن‌ها عبارت است از: آذر یزدی، مهدی (۱۳۵۳ و ۱۳۸۵)، در «قصه‌های خوب برای بچه‌های خوب» و «قصه‌های تازه از کتاب‌های کهن» که به بازآفرینی قصه‌هایی از «کلیله و دمنه»، «مرزبان‌نامه»، «سندبادنامه و قابوس‌نامه»، «مثنوی مولوی»، «قصه‌های قرآن»، «قصه‌های شیخ عطار»، «قصه‌های گلستان و ملسان» و «قصه‌های چهارده معصوم» پرداخته است. از این دست کتاب‌های بازآفرینی شده به نمونه‌های بسیاری می‌شود اشاره کرد؛ اما به دلیل رعایت اختصار به این نمونه که از مهم‌ترین‌ها است، بسنده می‌کنیم. کتاب بعدی «وظیفه ادبیات» (نجفی، ۱۳۶۴) است. نویسنده این سوال بنیادین و اساسی را مطرح می‌کند که آیا ادبیات در جهان امروزی قدرتی دارد؟ آیا کاری از دست ادبیات بر می‌آید؟ این کتاب حاوی مقالاتی مختلف از بسیاری از بزرگان ادبیات جهان، به‌خصوص ادیبان فرانسوی، است که ابوالحسن نجفی گلچین و ترجمه کرده است، برای پاسخ دادن به سوالات پیشین.

^۲Gamification

۳. روش تحقیق

با اولویت‌بندی مفاهیم و مدل‌های نظری که مبتنی بر داده‌های تجربی هستند، نظریه داده‌بنیاد^۴ می‌تواند درک عمیق‌تری از فرایندهای اجتماعی و معانی مرتبط با ادبیات عامه را در زندگی مردم نشان دهد. آنتونی برایانت^۵ در کتاب «نظریه پایه و نظریه پردازی پایه‌ای: پراگماتیسم در عمل پژوهشی» (برایانت، ۲۰۱۷) رویکردی عمل‌گرایانه به روش‌شناسی نظریه داده‌بنیاد ارائه می‌کند که می‌تواند برای بررسی کاربرد ادبیات عامه در جامعه مفید باشد. برایانت بر اهمیت انعطاف‌پذیری و انطباق در تحقیقات نظریه داده‌بنیاد تأکید می‌کند، که می‌تواند به ویژه در مطالعه پدیده‌های اجتماعی پیچیده و پویا راهگشا باشد.

با توجه به نوع کاری که در این پژوهش صورت گرفته است، این پژوهش کیفی است و در زمره پژوهش‌های تفسیری قرار می‌گیرد. این پژوهش به لحاظ استراتژی، از راهبرد نظریه داده‌بنیاد با رویکرد نظام‌مند استفاده می‌کند و به دنبال بررسی وضع موجود کاربرد ادبیات عامه در جامعه و ارائه راه‌حل‌های مؤثر برای رفع موانع می‌باشد. داده‌ها با ابزار مصاحبه و مطالعات کتابخانه‌ای جمع‌آوری شده است. متولیان مرتبط با کاربردی کردن ادبیات عامه، خبرگان (شامل اعضای هیأت علمی دانشگاه‌ها، مربیان کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان و معلمان مدارس) و شهروندان، جامعه آماری این پژوهش را تشکیل می‌دهند که به روش گلوله‌برفی انتخاب شدند؛ بدین صورت که پس از هر بار مصاحبه، از مصاحبه‌شونده درخواست می‌شد فردی را که می‌تواند در جمع‌آوری داده‌ها به محقق کمک کند، معرفی نماید. مصاحبه‌ها تا جایی پیش رفت که مطالب تکراری از افراد جدید حاصل شد و داده‌ها به اشباع نظری رسیدند. برای اطمینان از اشباع نظری داده‌ها، مصاحبه با دو نفر دیگر ادامه یافت و اشباع تأیید شد و بنابراین تعداد مصاحبه‌شوندگان به ۱۹ نفر رسید. جدول ۱، فرایند پژوهش را نشان می‌دهد.

جدول ۱) فرایند پژوهش (برگرفته از دانایی‌فرد و همکاران، ۱۳۹۲)

جهت‌گیری‌های پژوهش	ارزیابی	کاربردی	بنیادی
رویکردهای پژوهش	تطبیقی	استقرایی	قیاسی
استراتژی‌های پژوهش	اقدام پژوهی	قوم‌نگاری	روش نظریه پیمایش
اهداف پژوهش	تبیین	پیش‌بینی	اکتشاف
افقی‌های پژوهش	چندمقطعی	تک مقطعی	
شیوه‌های گردآوری داده‌ها	مشاهده	پرسشنامه	مصاحبه
	استاد		بررسی

از جمله آثاری که به جامعه و فرهنگ و نمودهای آن در ادبیات پرداخته است، کتاب «مودهای فرهنگی و اجتماعی در ادبیات فارسی»، (روح الامینی، ۱۳۷۵) است. نویسنده در این کتاب از خلال متون بلاغی ادب فارسی، برخی ویژگی‌های فرهنگی و اجتماعی جامعه ایران را در طی تاریخ نمایانده است. به این منظور متون بسیاری از جمله «درخت آسوریک»، «اردویراف‌نامه»، «شاهنامه»، «غزلیات حافظ» و نامه‌های خصوصی همگی مورد بررسی قرار گرفته‌اند تا به برخی از زوایای فرهنگ و جامعه ایران پرتوی بیفکنند.

در میان پایان‌نامه‌های کار شده در این حوزه نیز می‌توان به پژوهش محمدصادق سربخش (۱۳۸۰)، «شیوه‌های استفاده از ادبیات عوام در انیمیشن، پروژه عملی: ساخت فیلم (حالا نوبت منه)» اشاره کرد.

برخی مقالات نظیر «بازنویسی و بازآفرینی از فرهنگ عامه؛ قصه‌ها، قصه‌مثل‌ها و مثل‌ها در ادبیات نمایشی کودک» از جعفر پایور (۱۳۸۴)، به بازنویسی و بازآفرینی آثار ادبی پرداخته‌اند. برخی از مقالات نیز راهکار عملی نظیر تبدیل ادبیات عامه به پویانمایی و نمایش و بازی ارائه داده‌اند که شامل مقالات زیر می‌شوند: مقالات ناهید جهازی (۱۳۹۰ و ۱۳۹۱) با عناوین «شیوه‌های تبدیل افسانه به انیمیشن» و «ایده‌یابی از افسانه‌های ایرانی برای نگارش فیلم‌نامه پویانمایی»؛ «بررسی ساختار سینمایی و ادبی انیمیشن ملک خورشید بازنشاسی یکی از ابعاد ادبیات کودک در ایران» از محمدعلی صفورا و همکاران (۱۳۹۰)، «مثل-نمایش؛ بررسی امکان بازآفرینی مثل‌ها در قالب نمایش‌های رادیویی» از میترا خواجه‌نیا (۱۳۹۱) و زهرا سادات طاهری قلعه‌نو و همکاران (۱۳۹۲)، در مقاله «ساخت بازی‌های رایانه‌ای براساس قصه‌های بلند عامیانه ایرانی».

باتوجه به آنچه گفته شد، در زمینه کاربردی کردن ادبیات عامه در زندگی مردم، کارهایی صورت گرفته است؛ اما پژوهشی که وضع موجود کاربردی شدن ادبیات عامه را در تمام زمینه‌های آن بررسی کند یافت نشد. در این پژوهش کوشش شده است تا با تبیین وضع موجود و آسیب‌شناسی سیر اجرای پیشنهادها و راهکارهای موجود، شناختی از وضع فعلی کسب شود و ضمن ارائه پیشنهادهایی برای رفع موانع، نقشه راهی را برای پیشنهادها و خطمشی‌های آتی در حوزه کاربردی کردن ادبیات عامه در زندگی اجتماعی فراهم نماید.

^۴Snowball sampling

^۵Grounded theory

^۶Bryant, Antony

^۷Systematic

مصاحبه‌ها براساس پرسش‌های نیمه‌ساختاریافته زیر از مخاطبان انجام شد:

۱. از نظر شما وضع موجود کاربست ادبیات عامه در جامعه چگونه است؟
۲. چرا حضور ادبیات عامه و آشنایی با بلاغت ادبی آثار در زندگی مردم کمرنگ‌تر از گذشته شده است؟
۳. علل اصلی کاربردی نبودن ادبیات عامه در زندگی مردم چیست؟
۴. موانع موجود در مسیر تحقق هدف چیست؟
۵. تصمیمات و شرایط مؤثر در بوجود آمدن موقعیت حاضر چیست؟
۶. پیامدهای کاربردی نبودن ادبیات عامه و نقد بلاغی در جامعه چیست؟
۷. چه راهکارهایی را برای کاربردی کردن ادبیات عامه و بلاغت ادبی در جامعه پیشنهاد می‌کنید؟

نظریه داده‌بنیاد (که با نام‌های نظریه برخاسته از داده‌ها، نظریه زمینه‌ای و نظریه بنیادی نیز شناخته می‌شود) یک راهبرد استقرایی است که در سال ۱۹۶۷ توسط گلیزر^۸ و استراوس^۹ به‌وجود آمد (دانایی‌فرد و امامی، ۱۳۸۶) که عموماً به‌عنوان بهترین نمونه رویکرد استقرایی به شمار می‌رود (Saunders et al., 2009). رهیافت نظام‌مند نیز، بر استفاده از گام‌های تحلیل داده‌ها، مشتمل بر کدگذاری باز، محوری و انتخابی و تدوین یک الگوی منطقی یا یک توصیف بصری از نظریه تولید شده تأکید دارد (دانایی‌فرد و همکاران، ۱۳۹۲). جدول زیر، سه نوع کدگذاری باز، محوری و انتخابی را نشان می‌دهد.

جدول ۲) مراحل کدگذاری در رویکرد نظام‌مند نظریه داده‌بنیاد

نوع کدگذاری	مراحل
کدگذاری باز	کدگذاری اولیه: تولید مفاهیم
	کدگذاری ثانویه: ظهور مقوله‌ها
کدگذاری محوری	ارتباط منطقی بین مقوله‌ها و شناسایی مقوله محوری، شرایط علی، زمینه‌ای، مداخله‌گر، راهبردها و پیامدها
کدگذاری انتخابی	تبیین نظریه

۴. یافته‌ها

در این پژوهش، پس از پیاده‌سازی متن مصاحبه‌ها، برای هر کدام از سطرها و پاراگراف‌ها که دارای مفهوم مهمی بودند، برچسب یا کد مفهومی تخصیص داده شد (کدگذاری اولیه). در این مرحله، ۱۲۹ کد از همه مصاحبه‌ها استخراج شد و در ادامه، کدهای مشابه در قالب یک مقوله، دسته‌بندی شد (کدگذاری ثانویه) و مقوله محوری، شرایط علی، زمینه‌ای، مداخله‌گر، راهبردها و پیامدها شناسایی شدند (کدگذاری محوری) (شکل ۱). در این مرحله، کدهای مشابه در قالب ۱۸ کد دسته‌بندی گردید. در آخرین مرحله، تلاش شد با استفاده از نتایج دو مرحله قبل، تبیین اتفاق بیفتد (کدگذاری انتخابی). در ادامه، هر کدام از مراحل کدگذاری تشریح می‌گردد.

۱.۴. کدگذاری باز

پیشامدها یا فعالیت‌های واقعی به‌عنوان نشانه‌های بالقوه پدیده در نظر گرفته یا تحلیل می‌شوند و به این ترتیب برچسب مفهومی^۱ دریافت می‌نمایند. مفاهیم^۲ واحدهای پایه‌ای تحلیل هستند. مقوله‌ها در مقایسه با مفاهیم، انتزاعی‌تر^۳ بوده و سطح بالاتری از انتزاع را نشان می‌دهند و از طریق همان فرآیند تحلیل انجام مقایسات تولید می‌شوند (دانایی‌فرد و همکاران، ۱۳۹۲).

پس از انجام هر مصاحبه، متن آن پیاده شده و سطر به سطر بررسی شد. در این مرحله برای هر کدام از سطرها یا پاراگراف‌ها که دارای مفهومی بودند، یک کد اولیه که به‌طور واضح، مفهوم آن را برساند تخصیص یافت. پس از کدگذاری همه مصاحبه‌ها، ۱۲۹ کد یا مفهوم حاصل شد (کدگذاری اولیه). در مرحله بعد، این کدها بر اساس مشابهت مفهوم، در دسته‌های هم‌خانواده قرار گرفته و برای هر خانواده یا دسته، یک کد جامع‌تر که انتزاعی‌تر از کدهای مرحله قبل بود اختصاص یافت (کدگذاری ثانویه). در این مرحله، ۱۸ مقوله ظهور یافت که در مرحله بعدی، بر اساس مدل ارائه شده از سوی استراوس و کوربین، هر کدام از مقوله‌ها با توجه به کارکردشان، در قالب پدیده محوری، شرایط علی، زمینه‌ای، مداخله‌گر، راهبردها و پیامدها جانمایی شدند (کدگذاری محوری). برای نشان دادن هر کدام اعضای جامعه آماری از علائم اختصاری O برای متولیان، E برای استادان و خبرگان و C برای شهروندان استفاده شده است. جدول زیر، نمونه کدگذاری باز را نشان می‌دهد.

^۱Conceptual Label

^۲Concepts

^۳More Abstract

^۸. Glaser

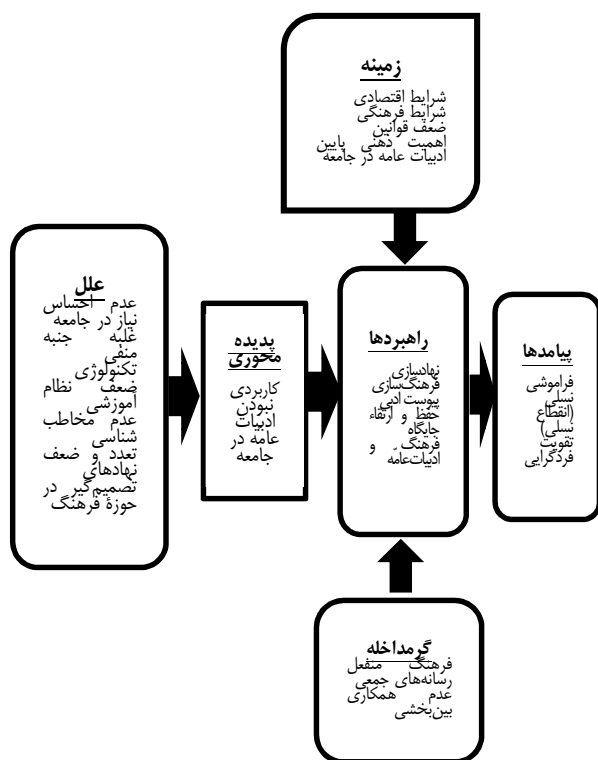
^۹. Strauss

جدول ۳) نمونه کدهای باز استخراج شده از مصاحبه‌ها

کد باز	مصاحبه‌شونده	جملات نقل شده
تأثیر نامطلوب فضای مجازی	O1	امروز جامعه ما آنقدر غرق در فضای مجازی شده که فرصت خواندن کتاب نداره. حتی در فضای مجازی، محتوای مناسب درباره ادبیات کهن ایران زمین خیلی کمه.
عدم تولید کمی و کیفی محتوای مناسب در فضای مجازی		
عدم بهره‌گیری از روش‌های خلاقانه	E2	برای آشنا کردن نسل جدید با ادبیات باید از شیوه‌های خلاقانه‌تری بهره برد که به دلیل ضعف و کم‌کاری متولیان اعم از مسئولین، نجیب‌گان و دانشگاهیان حوزه ادبیات عامه، ما شاهد روش‌های کهنه و گاه خسته‌کننده هستیم.
ضعف و کم‌کاری متولیان		
وضعیت نامناسب اقتصادی	C3	الان مردم هشت‌شون گرو نه‌شونه و فرصت فکر کردن و پرداختن به این موضوعات رو ندارند.

مورد نظر می‌شوند و با واژگانی مانند وقتی، در حالی که، از آنجا که، چون، به سبب، به علت و... بیان می‌شوند. پ) راهبردها: کنش‌هایی که در پاسخ به پدیده مرکزی صورت می‌گیرد و مبتنی بر کنش‌ها و واکنش‌هایی برای کنترل، اداره و برخورد با پدیده مورد نظر هستند. به عبارتی، راهبردها، کنش‌ها، واکنش‌ها و احساسات بازیگرانی است که پدیده محوری را خلق کرده‌اند. ت) شرایط زمینه‌ای: عوامل محیطی خاص و عمومی که بر راهبردها تأثیر می‌گذارند. محل حوادث و وقایع متعلق به پدیده هستند که در آن، کنش‌ها و واکنش‌ها اتفاق می‌افتد. ث) عوامل مداخله‌گر: راهبردها را در درون زمینه خاصی سهولت می‌بخشد و یا آن‌ها را محدود می‌کنند. ج) پیامدها: خروجی‌های به دست آمده از به‌کارگیری راهبردها می‌باشد. نتایجی است که در اثر راهبردها پدیدار می‌شوند و حاصل کنش‌ها و واکنش‌ها هستند. در این پژوهش، به دلیل دغدغه مصاحبه‌شوندگان و تکرار آن در همه مصاحبه‌ها، پدیده محوری «کاربردی نبودن ادبیات عامه در جامعه» تعیین شد. ۱۸ مقوله‌ای که از مرحله کدگذاری باز، ظهور یافتند در قالب متغیرهای کدگذاری محوری در شکل ۱ نشان داده شده است.

شکل ۱) مدل کدگذاری محوری کاربردی شدن فرهنگ و ادبیات عامه در جامعه

۲،۴. کدگذاری محوری در مرحله کدگذاری محوری، مقولات استخراج شده در بخش کدگذاری باز به طریق علمی، ذیل محورهای شرایط علی، پدیده محوری، زمینه، راهبرد و پیامدها قرار گرفته و پیوند بین مقوله‌ها مشخص شد (فرستخواه، ۱۳۹۵). این مرحله، به این دلیل محوری است که کدگذاری حول یک محور یا مقوله، تحقق می‌یابد. در این مرحله مقوله‌ها، ویژگی‌ها و ابعاد حاصل از کدگذاری باز تدوین شده و سر جای خود قرار می‌گیرند تا دانش فزاینده‌ای در مورد روابط ایجاد شود. در این مرحله پژوهشگر، یک مقوله مرحله کدگذاری باز را انتخاب کرده و آن را در مرکز فرایند که در حال بررسی است به‌عنوان پدیده مرکزی^۳ (پدیده محوری) قرار می‌دهد و سپس دیگر مقوله‌ها را به آن ربط می‌دهد. این مرحله مشتمل بر ترسیم یک نمودار است که الگوی کدگذاری^۴ نامیده می‌شود. مقوله‌های این مرحله عبارتند از (دانایی فرد و همکاران، ۱۳۹۲):

الف) پدیده محوری: به معنای ایده، حادثه، رویداد و واقعه اصلی است که مجموعه‌ای از کنش‌ها به آن مربوط است. به عبارتی، دغدغه اصلی مصاحبه‌شوندگان است و از فراوانی تکرار، می‌توان آن را تشخیص داد. ب) شرایط علی: عواملی که بر پدیده مرکزی تأثیر می‌گذارند. مقوله‌هایی هستند که مقوله اصلی را تحت تأثیر قرار می‌دهند و منجر به وقوع و یا گسترش پدیده

□. بحث

۱.۵. شرایط علی تأثیرگذار بر کاربردی کردن ادبیات

از جمله علل مهمی که می‌توان در کم‌رنگ شدن ادبیات در زندگی مردم برشمرد، عدم احساس نیاز در جامعه است. مردم چنان مشغول روزمرگی و کارهای زندگی خود شده‌اند که دیگر در این شلوغی، جایی برای ادبیات عامه باقی نمانده است. از طرفی دیگر، هزینه‌های زندگی افزایش یافته است و تأمین نیازهای اولیه خوراک و پوشاک و مسکن، آن‌ها را از رسیدن به نیازها و دغدغه‌های ثانویه که شامل مطالعه و تعالی روح می‌شود، باز داشته است.

یکی دیگر از مهم‌ترین دلایل حضور کم‌رنگ فرهنگ و ادبیات عامه در زندگی مردم، پیشرفت تکنولوژی و غلبه جنبه منفی آن است. به اذعان اکثر مصاحبه‌شوندگان، با گسترش روز افزون تکنولوژی و جایگزین شدن ابزار و وسایل جدید، شغل و روش زندگی مردم دچار تغییر چشمگیری شده است. ترانه‌های کار که زمان کشاورزی و شالی‌کاری و شخم زدن زمین به صورت جمعی خوانده می‌شدند، با ماشینی شدن این کارها از بین رفته است. لالایی‌هایی که مادران هنگام خواب برای فرزندان می‌خواندند، با افزایش مشغله مادر، جای خود را به پویانمایی‌های تلویزیون داده و بیشتر کودکان به جای آغوش مادر، مقابل تلویزیون به خواب می‌روند.

نقّالی‌ها و پرده‌خوانی‌ها از قهوه‌خانه‌ها جمع شده و تماشای فیلم و نمایش‌های تلویزیونی جایگزین آن‌ها شده است. نحوه پوشش مردم در گذشته متناسب با فرهنگ هر منطقه و آداب رسوم گذشتگان بود؛ اما اینک مد و فشن، الگوهای غیر بومی و متفاوتی را به مردم ارائه می‌دهند؛ درحالی‌که در روزگار کنونی می‌توان با استفاده از همین طراحی پوشاک، نقش به‌سزایی در زنده نگه داشتن فرهنگ و ادبیات داشت. از طرح‌های متناسب بر روی لباس‌ها گرفته تا طراحی خود لباس که می‌تواند از روی داستان‌های کهن الگوبرداری شود و نسل جدید را با ارزش‌های فرهنگی اصیل آشنا کند. به طور کلی، فضای بصری شهرها، از ادبیات عامه و فرهنگ اصیل ایرانی فاصله گرفته و تناسبی بین آن‌ها برقرار نیست.

تکنولوژی حتی روی بازی‌های محلی و گروهی نیز تأثیر گذاشته است. بازی‌های رایانه‌ای اینک جایگزین بازی‌های کلامی شده‌است که بخشی از فرهنگ عامه بوده و در دوره‌های و نشست‌های شبانه، محل مناسبی برای انتقال معلومات و آموزش برخی مفاهیم در قالب چستان‌ها و ضرب‌المثل‌ها شده

است. در میان عروسک‌ها نیز، دخترها در گذشته با عروسک‌هایی که مادر بزرگ‌هایشان با عشق و علاقه و متناسب با فرهنگشان می‌ساختند، بازی می‌کردند که هویت و قداست بیشتری داشتند و همزمان مجموعه‌ای از فرهنگ و آداب بومی و اعتقادی را به فرزندان منتقل می‌کرد. از آن‌جا که بیشتر این عروسک‌ها از مواد اولیه در دست و پارچه‌های لباس‌های افراد خانواده تهیه می‌شد، علاوه بر زیبایی چشم‌نواز، با زندگی واقعی و ملموس ایشان تناسب بسیاری داشت؛ حال آن‌که عروسک‌های خارجی با فرهنگ غریب و دور از اصالت شرقی و ایرانی، جایگزین آن‌ها شده‌اند. بدین ترتیب، تکنولوژی را می‌توان تیغ دو لبه‌ای دانست که با وجود راحت‌تر کردن زندگی برای مردم، آن‌ها را از فرهنگ و ادبیات دور کرده و روش زندگی را تغییر داده است.

علت دیگر، ضعف نظام آموزشی است. در حال حاضر، مدرسه تبدیل به پلی شده است که دانش‌آموزان از طریق آن بتوانند به دانشگاه که گویی هدف غایی است بروند. آموزش و پرورش نیز به آموزش علم اکتفا کرده و پرورش را به دست فراموشی سپرده است. اگر مردم هر منطقه‌ای متناسب با فرهنگ خود اجازه داشتند لباس محلی خود را در مدرسه بپوشند و زبان بومی آن منطقه نیز در کنار زبان فارسی به دانش‌آموزان آموزش داده می‌شد، این امر می‌توانست از نابودی زبان‌ها و گویش‌ها و لهجه‌های محلی جلوگیری کند. برگزاری کلاس‌های فوق برنامه نقّالی و قصه‌خوانی و اجرای سرود و نمایش‌های متناسب با فرهنگ و ادبیات بومی در مدارس نیز می‌تواند نقشی مهم در حفظ ادبیات عامه و آشنایی نسل جدید با آن داشته باشد.

نبود مخاطب‌شناسی صحیح، یکی دیگر از علل ظهور کم‌رنگ ادبیات عامه در جامعه است. متأسفانه نهادهای مسئول در مخاطب‌شناسی، به خوبی عمل نکرده و نتوانسته‌اند براساس هویت مخاطبان که هر کدام ویژگی‌های منحصر به فردی دارند، برنامه‌ریزی و اقدام نمایند. در این مسیر، توجه به مخاطبان و تفکیک و دسته‌بندی آنان و اقدام بر اساس مدل‌هایی برای جلب مشارکت آنان، می‌توانست حضور ادبیات عامه در زندگی مردم را قوت بخشیده و پیامدهایی مطلوب برای جامعه در پی داشته باشد. دانشجویان، دانش‌آموزان، زنان خانه‌دار و بازنشستگان که بخش مهمی از جامعه را شامل می‌شوند و فرصتی بیشتر نسبت به دیگران برای مشارکت در امور گوناگون ادبی و هنری دارند، یا شهروندانی که در یک محله از شهر سکونت دارند و دارای ویژگی‌های مشترک قومی، مذهبی و... هستند از جمله مخاطبانی هستند که لازم است براساس ویژگی‌های خاص هر کدام با

۳.۵. شرایط مداخله‌ای تأثیرگذار بر کاربردی کردن ادبیات عامه

۴.۵. راهبردهای افزایش بهره‌وری کاربردی کردن ادبیات عامه

منظور از راهبردها در این مدل، راهبردهایی است که با هدف ارتقای بهره‌وری از گذشته اتخاذ شده و وضعیت امروز را رقم زده است. در این خصوص، تحت تأثیر شرایط علی، زمینه‌ای و مداخله‌گر، نهادهای دولتی و تصمیم‌گیر، برای افزایش کاربردی کردن ادبیات عامه، راهبردهایی را اتخاذ کرده‌اند که با بررسی اسناد بالادستی، می‌توان به این نکته پی برد که بیشتر آن‌ها بر حوزه نهادسازی و کلان حوزه فرهنگ و ادبیات عامه تمرکز دارد. برای مثال، در اصل ۱۱۵ قانون اساسی، زبان و خط رسمی و مشترک مردم ایران، فارسی تعیین شده است و براساس آن، اسناد و مکاتبات و متون رسمی و کتب درسی باید با این زبان و خط باشد. شورای عالی انقلاب فرهنگی نیز در سال ۱۳۶۶، به منظور تقویت و توسعه زبان فارسی در خارج از کشور، شورای گسترش زبان و ادبیات فارسی را تأسیس نمود. همچنین، این شورا در سال ۱۳۶۸ به منظور رواج زبان و ادب فارسی و گسترش حوزه و قلمرو آن در داخل و خارج از کشور، اساسنامه فرهنگستان زبان و ادب فارسی را به تصویب رساند. تشکیل کارگروه ملی ادبیات خلاق در سال ۱۴۰۰، به منظور تدوین سیاست‌ها و اقدامات ملی حمایت از رشد و شکوفایی ادبیات خلاق، یکی دیگر از راهکارهای شورای عالی انقلاب فرهنگی در زمینه تلاش برای کاربردی کردن ادبیات در جامعه بوده است.

همچنین شورای عالی انقلاب فرهنگی به منظور کاربردی شدن ادبیات عامه در جامعه و برای ایجاد انگیزه بیشتر، مصوباتی از جمله معافیت دانش‌آموزان برگزیده المپیادهای ادبیات فارسی از شرکت در آزمون سراسری (۱۳۷۸)، ارائه دوره‌های آموزشی زبان و ادبیات فارسی برای اتباع دیگر کشورها و ایرانیان مقیم خارج از کشور از طریق دانشگاه پیام نور (۱۳۶۹) و نظایر آن داشته است. اما نکته‌ای که لازم است در کنار تأیید این موضوع به آن اشاره شود؛ توجه نداشتن به همه بازیگران کاربردی کردن ادبیات عامه در زندگی مردم است. پرسش این است که آیا دیدن عاملان کاربردی کردن، به تنهایی کافیس است؟ آیا مردمی که قرار است ادبیات عامه در زندگی آن‌ها جاری شود؛ نیاز به انگیزه ندارند؟ آنچه مسلم است اینکه شورای عالی انقلاب فرهنگی، نگاه تک بعدی به کاربردی

ایشان تعامل نمود و این امر، مستلزم شناخت نیازها و پدیده‌هاست.

یکی دیگر از دلایل نهادی کمرنگ شدن ادبیات عامه در جامعه، تعدد تصمیم‌گیران در این عرصه است. شورای عالی انقلاب فرهنگی، وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، فرهنگستان زبان و ادب فارسی و نظایر آن در امور مربوط به فرهنگ و هنر تصمیم می‌گیرند و این مسأله موجب شده، تا موازی‌کاری در اتخاذ تصمیم و اجرای خط‌مشی‌ها به وجود آمده در نهایت کسی مسئولیت اجرای تصمیم را برعهده نگرفته و هدف، محقق نشود.

۲.۵. شرایط زمینه‌ای تأثیرگذار بر کاربردی کردن ادبیات عامه

زمینه‌ای که مقوله محوری پژوهش در آن قرار گرفته، شامل مؤلفه‌های مهمی است که کاربردی شدن ادبیات عامه در زندگی مردم را کمی سخت کرده است. شرایط اقتصادی و اولویت تأمین نیازهای اولیه از جمله خوراک، پوشاک و مسکن، مانع از پرداختن بسیاری از قشرهای گوناگون مردم به فرهنگ و ادبیات عامه شده است. از سویی، سطح اهمیت ذهنی ادبیات عامه در بین مردم و مسئولان، چنان پایین است که با هجوم فرهنگ مخالف یا تصمیم برای حذف ادبیات از کنکور، حرکتی جدی برای محافظت از جایگاه ادبیات شکل نمی‌گیرد.

علاوه بر این، ضعف قوانین مربوط در این حوزه مانند نبود حقوق مالکیت فکری و فرهنگی در تولیدات مربوط به فرهنگ و ادبیات عامه و احساس امنیت نداشتن صاحبان اندیشه، باعث وارود نشدنشان به این عرصه می‌شود. همچنین نبود قوانین متناسب و یا تغییرات شتاب زده قوانین موجود و ناپایداری آن‌ها، باعث عدم ترغیب تولیدکنندگان به تولید محصولات فرهنگی و در نتیجه عدم دسترسی و تمایل مصرف‌کنندگان به استفاده از این محصولات می‌شود. بدین ترتیب، به راحتی زمینه برای ورود محصولات فرهنگی خارجی مهیا شده و استقبال از نمونه‌های اصیل ایرانی کاهش می‌یابد.

شرایط فرهنگی نیز از چند جنبه قابل بررسی است. فرهنگ ایرانی که روزگاری، از کهن‌ترین و اصیل‌ترین فرهنگ‌های جهان بود و دیگر مناطق جهان را تحت تأثیر و نفوذ خود قرار می‌داد، امروزه با نفوذ و گسترش فرهنگ غربی از طریق نسل‌های جدید در معرض خطر جدی قرار دارد؛ طوری که گاهی نوجوانان ایرانی حتی با اسامی گنجه‌های ادبیات کهن نیز آشنا نیستند.

کردن ادبیات عامه داشته (صرفاً به عاملان) و مخاطبان اصلی و صاحبان عرصه زندگی فردی و اجتماعی و سایر بازیگران را نادیده انگاشته است.

برگزاری مسابقات، همایش‌ها و جشنواره‌ها برای ترغیب مردم به مشارکت و ارائه راهکارهایی برای ترویج کتاب‌خوانی، یکی دیگر از راهبردهایی است که برای کاربردی کردن فرهنگ و ادبیات عامه در زندگی مردم اتخاذ شده است. همه ساله این مسابقات از جانب نهادهایی مانند کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان و وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی برگزار و ایده‌ها و راهکارهای خوبی نیز جمع‌آوری می‌شود، اما بدلیل موازی‌کاری، تعدد مراکز تصمیم‌گیری و عدم همکاری بین‌بخشی، در نهایت تنها به چاپ کتابی در این زمینه منجر می‌شود و هیچ تغییری چشمگیر اتفاق نمی‌افتد.

یکی دیگر از راهبردهایی که متولیان، سعی کرده‌اند کم‌وبیش به آن پایبند باشند، تدوین پیوست ادبی برای امور گوناگون در عرصه‌های زندگی اجتماعی و حکمرانی است. برای مثال، اخذ آزمون استعداد و هوش تحصیلی در مقطع دکتری همه رشته‌ها و گنجاندن زبان و ادبیات فارسی در آن، یکی از رویکردهای مناسب برای آشنایی جوانان با این مقوله است. در مقابل، حذف درس زبان و ادبیات فارسی از کنکور کارشناسی، از جمله اقداماتی است که می‌تواند با کمرنگ کردن این حوزه، دانش‌حداقلی نوجوانان و جوانان را از بین برده و جایگاه فرهنگ و ادبیات را در جامعه تقلیل دهد.

۵.۵. پیامدهای کاربردی نشدن ادبیات عامه در جامعه

کاربردی نشدن ادبیات در جامعه باعث می‌شود به مرور زمان، نسلی روی کار بیاید که هیچ گونه اطلاعی از میراث گران‌بهای فرهنگ و ادبیات فارسی ندارد. این فاجعه به معنی لطمه به هویت جامعه خواهد بود که در این صورت، الگوها و نمادهای والای شخصیتی، تاریخی و داستانی به دست فراموشی سپرده خواهند شد. سبک زندگی پویا و با نشاط مردم که در گذشته به سبب بازی‌ها و داستان‌ها و دوره‌های جمعی و شاد بود، به انزوا و زندگی انفرادی تبدیل خواهد شد و در نهایت به تدریج ارزش‌های اصیل جامعه از بین خواهد رفت.

۱. کدگذاری انتخابی

این بخش، فرآیند یکپارچه‌سازی و بهبود مقوله‌هاست. فرآیند یکپارچه‌سازی از طریق روش‌هایی مانند خط داستان^{۱۹} انجام

می‌شود که مقوله‌ها را به هم پیوند می‌دهد. مقوله محوری، بخش بسیار مهمی از یکپارچه‌سازی و بهبود مقوله‌هاست (دانایی فرد و همکاران، ۱۳۹۲). در این مرحله، سعی می‌شود با کنار هم نهادن شرح مقوله‌ها حول مقوله محوری که به منزله مضمون اصلی، انجام می‌شود یک روایت نظری برای پدیده ارائه شده و ضمن آن، حول این رشته اصلی، بین مفاهیم و مقوله‌ها، ارتباطی نظام‌مند ایجاد شود. بنا به نظر کر سول (۲۰۰۵)، یک نظریه‌پرداز داده‌بنیاد می‌تواند نظریه خود را به سه شیوه ارائه دهد: به صورت نمودار، به شکل روایت یک داستان و یا به شکل مجموعه‌ای از گزاره‌ها (یا فرضیات) (مهرانی و اسکندر، ۱۳۹۴). در ادامه، روایت، حول پدیده محوری انجام می‌گیرد.

هر دولت و ملتی در صدد حفظ، ارتقاء و گسترش فرهنگ و ادبیات عامه خود است و از هر ابزاری برای حفاظت از هویت خود بهره می‌گیرد. هر خواننده‌ای با مجموعه‌ای از مفروضات متن را می‌خواند. بخش مهمی از این توقعات را باورها و هنجارهای فرهنگی جامعه تشکیل می‌دهند؛ بخشی دیگر از این مفروضات، راجع به رابطه متن با سایر متون معاصر آن هستند؛ بخشی هم به عرف‌های ادبی و ویژگی‌های ژانری مربوط می‌شوند که متن به آن تعلق دارد. (اکبری و همکاران، ۱۳۹۸:۵۶). در این بین، فرهنگ و ادبیات اصیل ایرانی، در طول تاریخ، همواره، هم مورد تهاجم بوده و هم از طریق اقدامات گوناگونی از سوی مردم و دولت‌ها تقویت و حتی به سایر نقاط جهان گسترش یافته است. اما پیشرفت تکنولوژی و ظهور ده‌کده جهانی و تلاش غرب برای نفوذ و برتری بر سایر کشورها، موجب تضعیف فرهنگ و ادبیات کهن ایرانی و رشد فرهنگ غربی در برخی برهه‌ها شده است. نسل امروز، از هر سو با دانش فنی احاطه شده و با تکنولوژی‌های پیشرفته‌ای سر و کار دارد که سرعت همه چیز را چندین برابر کرده و دسترسی و راحتی را سهولت بخشیده است. به همین دلیل سبک زندگی افراد تغییر کرده است و فرهنگ اصیل گذشتگان و سنت‌های پیشین در حال فراموشی است. شب‌نشینی‌های قهوه‌خانه‌ها جمع شده است و اثری از نقالی و پرده‌خوانی به صورت پیشین دیده نمی‌شود.

همچنین، وقوع شرایط و عواملی که متوجه مردم و حکمرانان است، به کمرنگ شدن ادبیات عامه در جامعه کمک کرده و اوضاعی را پدیدار ساخته که آثار مربوط به ادبیات عامه در زندگی مردم حضور نداشته باشند. از جمله عوامل مهمی که

^{۱۹} Story Line

ادبیات عامه از دریچه نظریه داده‌بنیاد، به درک تعامل پیچیده بین فرهنگ و جامعه کمک می‌کند. با تجزیه و تحلیل موضوعات فرهنگی به روشی منظم و دقیق، می‌توان درک عمیق‌تری از چگونگی شکل‌دهی و بازتاب ارزش‌ها، باورها و هویت‌های جمعی از این متون به دست آورد. در این راستا، ایجاد جایگاه مناسب فرهنگ و ادبیات عامه در زندگی مردم و پی‌موندن مسیری پرفراز و نشیب اما قابل تحقق در دستیابی به جامعه‌ای با هویت فرهنگی اصیل و پیشرفته و پویا و با نشاط ایرانی مستلزم توجه به راهکارهایی است که از سوی خبرگان ارائه می‌شود. در ادامه به برخی از مهم‌ترین پیشنهادها برای کاربردی شدن ادبیات عامه در جامعه که از طریق مصاحبه‌ها به دست آمدند اشاره می‌شود:

الف) اقدامات قانونی

برای کاربردی شدن ادبیات عامه در جامعه، لازم است در برنامه‌های ۵ ساله توسعه کشور و برنامه‌های یک‌ساله (برنامه بودجه)، به این مهم پرداخته و خلأهای قانونی موضوع، رفع شود؛

۱. تأکید ویژه بر رعایت حقوق مالکیت فکری و ایجاد تمهیدات لازم در رفع خلأهای قانونی و وضع قوانین لازم و اشتراک نظر همه مراکز و نهادهای قانونی در اجرا و نظارت دقیق بر آن؛
۲. تهیه دستورالعمل برای معماری و سیمای بصری شهر، پیشنهاد طرح‌هایی مبتنی بر الگوهای ایرانی-اسلامی و ادبیات کهن ایرانی به شهروندان برای استفاده در نمای داخلی و خارجی ساختمان و ارائه تسهیلات ویژه در این راستا.

ب) در دسترس بودن ادبیات عامه

اقداماتی که از طریق آن‌ها فرهنگ و ادبیات عامه در دسترس مردم قرار گرفته و در فضای بصری شهرها نمود داشته باشد عبارتند از:

- ✓ طراحی بازی‌های حرکتی سنتی در بوستان‌ها و مدارس؛
- ✓ طراحی بازی‌های فکری برگرفته از متون کهن
- ✓ طراحی و ساخت عروسک با الگوگیری از شخصیت‌های داستان‌ها؛

متوجه حکمرانان است می‌توان به تعدد نهادهای تصمیم‌گیر، تصمیمات اشتباه و زیان‌بار و خلأهای قانونی در این زمینه اشاره کرد که نقش به‌سزایی در کمرنگ شدن و زدودن مصادیق ادبیات عامه در زندگی مردم داشته‌اند. از سویی، برخی عوامل که در این مورد مؤثر بوده‌اند، متوجه مردم است. عدم توجه و مطالبه مردم از مسئولان، آشنا نبودن با حق و تکلیف در مقابل ادبیات عامه و آگاهی نداشتن از تأثیرات مثبت ادبیات عامه بر روح و روان افراد و در مان مشکلات روانی آن‌ها از جمله آن‌هاست. از گذشته ادبیات عامه یکی از مهم‌ترین ابزارهای تعلیم و تربیت بوده است. از آن‌جا که نصیحت و سخنان تند و گوش‌زدهای مکرر همیشه برای مخاطبان و به‌ویژه نوجوانان امری ناخوش‌ایند بوده است، بزرگان و حکما با یک ضرب‌المثل یا حکایت کوتاه، کاری می‌کردند که ساعت‌ها سخنرانی و نصیحت آن اثر را نداشت. امروزه اما از این جنبه ادبیات عامه کمتر استفاده می‌شود و گویی به دست فراموشی سپرده شده است. شرایط فرهنگی جامعه را می‌توان عامل اصلی آن دانست. تلویزیون ساعت‌ها برنامه آموزشی یا تفریحی پخش می‌کند اما دریغ از به کارگیری شیوه‌های ظریف و خلاق هنری در بهره‌گیری از ظرفیت‌های متنوع و گسترده حکایات آموزنده که تأثیرگذاریشان بر مخاطب به مراتب بیش از دیگر برنامه‌هاست. البته در کنار دیگر عوامل، زمینه‌های اقتصادی هم از دیگر مسائل مؤثر است؛ افراد به علت مشکلات اقتصادی موجود در جامعه که انتخاب آنان را محدود می‌کند و نیز فقدان آگاهی بخشی از جانب نهادهای مسئول در اهمیت توجه به مقولات فرهنگی و اجتماعی در بهبود کیفیت زندگی و داشتن خانواده و جامعه‌ای آگاه و توسعه یافته و با نشاط و خلاق؛ در برنامه‌ریزی هزینه‌های زندگی، اولویت‌چندانی برای مقولات ادبی و فرهنگی قائل نمی‌شوند. در این بین هرچه دولت‌ها دست به نهادهای بزنند و کارهایی انجام دهد که فقط روی کاغذ هستند؛ بدون هماهنگی بین سازمان‌ها و نهادها و اقدامات عملی و الزامات قانونی، هرگز نتیجه مطلوب پدیدار نخواهد شد.

۲. نتیجه‌گیری و پیشنهادها

تحلیل کاربرد فرهنگ و ادبیات عامه در جامعه به دنبال درک راهایی است که آثار فرهنگی ارزش‌ها، باورها و هویت جمعی را نشان دهد. نظریه داده‌بنیاد، یک روش تحقیق است که بر تجزیه و تحلیل سیستماتیک داده‌ها برای توسعه نظریات مبتنی بر شواهد تجربی تأکید دارد، به همین دلیل به ابزار مهمی برای محققان در این زمینه تبدیل شده است. مطالعه فرهنگ و

- ✓ ساخت مجسمه‌هایی از شخصی‌های مشهور داستان‌ها؛
- ✓ برگزاری نمایش و تئاتر مربوط به داستان‌ها و قصه‌ها؛
- ✓ استفاده از ظرفیت‌های سینمایی برای تولید فیلم و سریال و پویانمایی براساس داستان‌های ادبیات عامه؛
- ✓ قرار دادن کتاب در مکان‌های عمومی مانند پارک‌ها، کافه‌ها، ایستگاه‌های مترو؛
- ۳. فضای بصری شهری می‌تواند به گونه‌ای طراحی شود که زیبایی‌های ادبیات عامه به مردم نشان داده شود و با استفاده از این روش، مردم را به استفاده از ادبیات عامه در زندگی مشتاق‌تر کرد؛
- ✓ الگوبرگشت از معماری‌های داستان‌های کهن؛
- ✓ بازگردانی بخش‌های حذف شده از ساختمان نظیر اندرونی و بیرونی و آبنبار بر اساس منازل سنتی؛
- ✓ طراحی مبلمان شهری بر اساس ادبیات عامه؛
- ✓ طراحی مکان‌های توریستی برای جذب گردشگر خارجی با تکیه بر مکان‌های موجود در اسطوره‌ها و افسانه‌های عامه؛
- ✓ شبیه‌سازی بازارها و کاروان‌سراها بر اساس مکان‌های داستانی؛
- ✓ استفاده از وسایل حمل و نقل قدیمی در مناطق تاریخی نظیر کالسکه در محوطه کاخ‌ها و موزه‌ها؛
- ۴. نمود ادبیات عامه در وسایل و لوازم مصرفی: با توجه به علایق شخصی و تجربیات افراد، کتاب‌هایی که مرتبط با سرگرمی‌ها، شغل یا سوابق آن‌ها هستند به آن‌ها معرفی شوند. همچنین در طراحی محصولات مصرفی مردم نیز از علایق ادبیاتی آن‌ها استفاده شود. به عنوان مثال:

- ✓ طراحی لباس بر اساس شخصیت‌های داستانی یا دارای تصاویری از صحنه‌های داستان‌ها؛

- ✓ طراحی لوازم التحریر (کیف، ماگ، جا مدادی، مداد و خودکار) با ایده‌پردازی از ادبیات عامه؛
- ✓ تولید کتاب برجسته و سه‌بعدی برای کودکان برای درک بهتر داستان‌ها؛
- ✓ بسته‌بندی خوراکی‌ها با طرح شخصیت‌های داستانی؛
- ✓ ساخت ظروف با طرح شخصیت‌های داستانی؛
- ✓ بسته‌بندی و ارائه محصولات سنتی شهرها و روستاهای مختلف در کارخانه‌ها برای گسترش فرهنگ عامه مردم گوشه گوشه ایران؛
- ✓ بازگردانی آداب و رسوم و مراسم‌های سنتی مخصوص کاشت و داشت و برداشت؛
- ✓ برپایی جشن‌های سنتی متناسب با عصر حاضر.

پ) کاربرد ادبیات عامه در روان‌شناسی

- ۵. تأثیرات عاطفی که ادبیات عامه می‌تواند بر زندگی افراد بگذارد برجسته‌تر شود. داستان‌هایی به اشتراک گذاشته شود از این که چگونه کتاب‌ها به مردم کمک کرده‌اند تا با زمان‌های سخت در زندگی‌شان کنار بیایند، یا آن‌ها را با هویت یا جامعه خود مرتبط کرده‌اند. برخی از نمونه‌های تأثیرات عاطفی ادبیات عامه شامل موارد زیر است:
- ✓ استفاده از داستان برای درمان بیماری‌های روانی (روایت درمانی، قصه‌درمانی)؛
- ✓ تأثیرگذاری بر آرامش روان افراد و کاهش احساس غم و اندوه با خواندن و پخش شعر و ترانه در بیمارستان‌ها؛
- ✓ استخدام قصه‌گو در کنار کادر درمان برای کوتاه‌تر کردن دوره درمان؛
- ✓ اجرای سرودهای جمعی و لالایی و اشعار کار و ...

ت) استفاده از فناوری

- ۶. از رسانه‌های اجتماعی، پادکست‌ها و سایر ابزارهای دیجیتال برای ترویج ادبیات عامه و ارتباط آن در زندگی مردم استفاده شود. با شگاه‌های کتابخوانی آنلاین بیشتر شوند و نقل‌قول‌ها یا توصیه‌های روزانه درباره کتاب‌ها به

دانایی فرد، حسن؛ الوانی، مهدی و آذر، عادل (۱۳۹۲)، روش شناسی پژوهش کیفی در مدیریت: رویکردی جامع، انتشارت صفار، دوم.

دانایی فرد، حسن و امامی، سیدمحمد (۱۳۸۶)، استراتژی‌های پژوهش کیفی: تأملی بر نظریه پردازی داده بنیاد، اندیشه مدیریت راهبردی (اندیشه مدیریت)، ۱(۲)، ۶۹-۹۷.

روح الامینی، محمود، (۱۳۷۵)، نمونه‌های فرهنگی و اجتماعی در ادبیات فارسی، چاپ اول، تهران: نشر آگه.

سربخش، محمد صادق، (۱۳۸۰)، شیوه‌های استفاده از ادبیات عوام در انیمیشن، پروژه عملی: ساخت فیلم (حالا نوبت منه)، پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه تربیت مدرس.

صفورا، محمدعلی؛ ذوالفقاری، حسن؛ سامانیان، صمد، (۱۳۹۰)، بررسی ساختار سینمایی و ادبی انیمیشن ملک خورشید باز شناسی یکی از ابعاد ادبیات کودک در ایران، نشریه مطالعات ادبیات کودک، شماره ۳، ۱۴۴-۱۱۵.

طاهری قلعه نو، زهره؛ ذوالفقاری، حسن؛ باقری، بهادر، (۱۳۹۲)، ساخت بازی‌های رایانه‌ای براساس قصه‌های بلند عامیانه ایرانی، ادبیات کودک دانشگاه شیراز، شماره ۲، سال ۴، ۱۲۶-۱۰۵.

فراستخواه، مقصود، (۱۳۹۵)، روش تحقیق کیفی در علوم اجتماعی، تهران: نشر آگاه

Bryant, Antony. (2017). Grounded theory and grounded theorizing: Pragmatism in research practice. New York, NY: Oxford University Press

Charmaz, Katty. (2014). Constructing grounded theory: A practical guide through qualitative analysis (2nd ed.). Thousand Oaks, CA: Sage

Saunders, Mark, Lewis, Philip, & Thornhill, Adrian. (2009). Research methods for business students: Pearson Education.

اشتراک گذاشته شود. از جمله اقدامات مربوط به فناوری می‌توان به موارد ذیل اشاره نمود:

- ✓ تولید بیشتر کتاب‌های صوتی براساس متون کهن و ادبیات عامه؛
- ✓ ساخت بازی‌های رایانه‌ای براساس متون کهن.
- ✓

تعارض منافع

هیچ گونه تعارض منافع توسط نویسندگان بیان نشده است.

منابع

آذر یزدی، مهدی، (۱۳۸۵)، قصه‌های تازه از کتاب‌های کهن، چاپ دوازدهم، تهران: اشرفی.

ابراهیمی، میثم؛ علوی مقدم، مهیار و داودی، محمد. (۱۳۹۸). باز شناخت تطبیقی طبقه بندی «علم معانی» در زبان‌های فارسی و انگلیسی. دوفصلنامه علمی بلاغت کاربردی و نقد بلاغی ۳۳-۵۰، ۴(۱).

اکبری، زینب و اسپرهم، داوود. (۱۳۹۸). نظریه «زیبایی شناسی دریافت» و نقد و بلاغت اسلامی. دوفصلنامه علمی بلاغت کاربردی و نقد بلاغی ۵۱-۷۰، ۴(۱) ..

پایور، جعفر، (۱۳۸۴)، باز نویسی و باز آفرینی از فرهنگ عامه؛ قصه‌ها، قصه مثل‌ها و مثل‌ها در ادبیات نمایشی کودک، نشریه فرهنگ مردم، شماره ۱۳، ۱۰۳-۹۴.

جهازی، ناهید، (۱۳۹۰)، شیوه‌های تبدیل افسانه به انیمیشن، فرهنگ مردم ایران، شماره ۳۴، ۴۷-۳۳.

جهازی، ناهید، (۱۳۹۱)، ایده یابی از افسانه‌های ایرانی برای نگارش فیلم‌نامه پویانمایی، فرهنگ مردم ایران، شماره ۳۰، ۱۲۲-۱۰۳.

خواججه‌ئیان، میترا، (۱۳۹۱)، مثل-نمایش؛ بررسی امکان باز آفرینی مثل‌ها در قالب نمایش‌های رادیویی، فرهنگ مردم ایران، شماره ۳۰، ۱۸۰-۱۶۹.

References

Azar Yazdi, Mehdi (2005), New stories from old books, 12th edition, Tehran: Ashrafi. (in Persian)

Bryant, Antony. (2017). Grounded theory and grounded theorizing: Pragmatism in research practice. New York, NY: Oxford University Press

Charmaz, Katty. (2014). Constructing grounded theory: A practical guide through qualitative analysis (2nd ed.). Thousand Oaks, CA: Sage

Danaei Fard, Hassan, and Emami, Seyyed Mohammad (2016), Qualitative Research Strategies: A Reflection on

---

Foundational Data Theorizing, Strategic Management Thought, 1(2), 69-97(*in Persian*).

Danaei Fard, Hassan; Alwani, Mehdi and Azar, Adel (2012), Qualitative Research Methodology in Management: A Comprehensive Approach, Safar Publishing House, II. (*in Persian*)

Farasatkah, Maqsood (2015), Qualitative research method in social sciences, Tehran: Aghah publication (*in Persian*)

Jahazi, Nahid, (2017), "Finding ideas from Iranian legends for writing a film", Farhang People of Iran, No. 30, 103-122(*in Persian*)

Jahazi, Nahid, (2017), "Methods of turning fairy tales into animation", Iranian People's Culture, No. 34, 33-47(*in Persian*)

Khajeh Nian, Mitra, (2011), "Motel-show; Examining the possibility of recreating motels in the form of radio shows", Iran People's Culture, No. 30, 169-180(*in Persian*)

Payvar, Jafar (1384), "Rewriting and recreating popular culture; Tales, parables and parables in children's dramatic literature", Farhang Mardom Journal, No. 13, 103-94(*in Persian*)

Rooh Al-Amini, Mahmoud, (1375), Cultural and social manifestations in Persian literature, first edition, Tehran: Age Publishing. (*in Persian*)

Safora, Mohammad Ali; Zulfiqari, Hassan; Samanian, Samad, (2017), "Investigating the Cinematic and Literary Structure of Malek Khurshid's Animation, Recognizing One of the Dimensions of Children's Literature in Iran", Journal of Children's Literature Studies, No. 3, 115-144(*in Persian*)

Sarbakhsh, Mohammad sadeq., (2008), "Ways of using popular literature in animation, practical project: making a film (Now it's my turn)", Master's thesis, Tarbiat Modares University, Faculty of Arts, Department of Visual Arts (Visual Arts) (*in Persian*)

Saunders, Mark, Lewis, Philip, & Thornhill, Adrian. (2009). Research Taheri Qala Nou, Zahra; Zolfaqari, Hassan; Bagheri, Bahadur, (2012), "Making computer games based on long Iranian folk tales", Shiraz University children's literature, number 2, year 4(*in Persian*)

methods for business students: Pearson Education